

TIJORAT BANKLARIDA KUTILAYOTGAN KREDIT ZARARLARINI MHXS 9 ASOSIDA HISOBGA OLIISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

**Zokirova Adiba
Abdurauf qizi**

**"Aloqabank" ATB Buxgalteriya hisobi va hisoboti
departamenti menejeri**
E-mail: adiba13821@gmail.com

Annotatsiya. Tezisdagi tijorat banklarida kutilayotgan kredit zararlarini (ECL) MHXS 9 asosida hisobga olish modeli, kreditlarni bosqichlarga ajratish mezonlari va milliy prudensial rezervlar bilan farqlar ko'rib chiqilgan. ECL hisobi metodikasini mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: MHXS 9, kutilayotgan kredit zararlarini, SICR, defolt ehtimoli, rezerv, prudensial talablar, tijorat banki.

Аннотация. В тезисе рассмотрены модель ожидаемых кредитных убытков (ECL) по МСФО (IFRS) 9 в коммерческих банках, критерии распределения кредитов по стадиям и расхождения с национальными пруденциальными резервами; предложены меры по адаптации методики.

Ключевые слова: МСФО 9, ожидаемые кредитные убытки, SICR, вероятность дефолта, резерв, пруденциальные требования, коммерческий банк.

Abstract. The paper examines the expected credit loss (ECL) model under IFRS 9 in commercial banks, staging criteria and differences from national prudential provisions, and proposes ways to adapt the methodology to local conditions.

Keywords: IFRS 9, expected credit losses, SICR, probability of default, provisions, prudential requirements, commercial bank.

Kirish

Kredit portfeli tijorat banklari aktivlarining eng katta qismini tashkil etadi, shuning uchun kredit zararlarini bo'yicha rezervlar bank moliyaviy natijasi va kapitaliga bevosita ta'sir qiladi. 2008-yilgi jahon moliyaviy inqirozidan so'ng "yuzaga kelgan zararlar" modeli zararlarini kech tan olishda tanqid qilindi. Natijada MHXS 9 standartida oldinga qaratilgan "kutilayotgan kredit zararlarini" modeli joriy etildi.

Yangi model bankdan zararni yuz bergandan keyin emas, balki kredit berilgan paytdan boshlab, kelajakdagi iqtisodiy sharoitlarni ham hisobga olgan holda baholashni talab qiladi. O'zbekistonda tijorat banklari 2021-yildan MHXS bo'yicha hisobot tuzayotgan bo'lsa-da, ECL modelini amalda qo'llash bir qator metodik qiyinchiliklar bilan bog'liq. Ushbu tezisning maqsadi tijorat banklarida ECL hisobi amaliyotidagi asosiy muammolarni aniqlash va uni mahalliy sharoitga moslashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Asosiy qism

MHXS 9 ga ko'ra kreditlar kredit xatarining o'zgarishiga qarab uch bosqichga ajratiladi:

- 1-bosqich: kredit xatari sezilarli oshmagan aktivlar, ular bo'yicha 12 oylik ECL tan olinadi;
- 2-bosqich: dastlabki tan olingandan keyin kredit xatari sezilarli oshgan (SICR) aktivlar, ular bo'yicha butun muddat davomidagi ECL tan olinadi;
- 3-bosqich: qadrsizlangan aktivlar, ular bo'yicha butun muddatdagi ECL tan olinadi va foiz daromadi sof balans qiymatidan hisoblanadi.

Kutilayotgan kredit zarari quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$ECL = PD \times LGD \times EAD$$

bu yerda PD – defolt ehtimoli, LGD – defolt holatidagi zarar ulushi, EAD – defolt paytidagi qarz summasi. Standart to'lov 30 kundan ortiq kechiktirilganda kredit xatari sezilarli oshgan deb hisoblash prezumpsiyasini, 90 kundan ortiq kechiktirilganda esa defolt prezumpsiyasini belgilaydi.

Amalda bu formula har bir davr bo'yicha qo'llanadi va natijalar samarali foiz stavkasi bo'yicha diskontlanadi. Bunda defolt ehtimoli kamida uchta makroiqtisodiy stsensariy (asosiy, optimistik va pessimistik) bo'yicha baholanib, ularning ehtimolliklariga qarab o'rtacha tortilgan qiymati olinadi. Shu tariqa MHXS 9 rezervlarni nafaqat o'tmishdagi tajriba, balki kelajakka oid asoslangan prognozlar asosida shakllantirishni talab qiladi.

Hisob nuqtai nazaridan ECL bo'yicha rezervning o'zgarishi foyda va zarar hisobotida kredit zararlari bo'yicha xarajat sifatida tan olinadi, amortizatsiyalangan qiymatda hisobga olinadigan kreditlar esa balansda rezerv summasiga kamaytirilgan holda aks ettiriladi. Kreditning bir bosqichdan boshqasiga o'tishi (masalan, 1-bosqichdan 2-bosqichga) rezervning keskin oshishiga olib keladi, chunki 12 oylik zarar o'rniga butun muddatdagi zarar tan olinadi. Bu esa bank moliyaviy natijasining o'zgaruvchanligini oshiradi.

Bazel bank nazorati qo'mitasi 2015-yilda e'lon qilgan yo'riqnomada banklar ECL hisobida ishonchli ichki nazorat, tasdiqlangan metodologiya va mustaqil validatsiyaga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlagan. Xalqaro tadqiqotlar ham rezerv shakllantirishdagi menejment ixtiyoriyligi hisobot sifatiga va bankning xatarga moyilligiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi.

O'zbekiston tijorat banklari amaliyotida quyidagi muammolar mavjud. Birinchidan, banklar bir vaqtning o'zida MHXS 9 bo'yicha va Markaziy bankning prudensial talablari bo'yicha ikki xil rezerv shakllantiradi, bu esa hisob ishini murakkablashtiradi va hisobot foydalanuvchilarini chalg'itadi. Ikkinchidan, defoltlar bo'yicha tarixiy ma'lumotlar qisqa davrni qamraydi, bu PD ko'rsatkichini ishonchli baholashni qiyinlashtiradi. Uchinchidan, MHXS 9 talab qiladigan oldinga qaratilgan makroiqtisodiy ma'lumotlar (YaIM o'sishi, inflyatsiya, valyuta kursi) modellarga yetarli darajada kiritilmagan. To'rtinchidan, SICR mezonlari banklar o'rtasida farq qiladi, natijada ularning rezervlarini taqqoslash qiyin.

Beshinchidan, garov ta'minotini baholash va undan kutilayotgan tushumlarni LGD hisobida aks ettirish amaliyoti yetarlicha rivojlanmagan: garov ko'pincha bozor qiymatida emas, balki shartnomadagi qiymatda hisobga olinadi, uni sotish muddati va

xarajatlari esa e'tiborga olinmaydi. Oltinchidan, qayta tuzilgan kreditlar 2-bosqichdan 1-bosqichga qaytarilishi uchun aniq sinov muddati (kuzatuv davri) belgilanmagan.

Ushbu muammolar bank kapitali va moliyaviy natijasiga bevosita ta'sir qiladi. Rezerv yetarli shakllantirilmasa, bank foydasi va kapital yetarliligi sun'iy yuqori ko'rinadi. Rezerv haddan tashqari oshirilsa, kreditlash imkoniyatlari keraksiz cheklanadi. Shu sababli ECL hisobining ishonchliligi nafaqat buxgalteriya, balki bank tizimi barqarorligi masalasi hamdir.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ECL hisobini takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. Kechikish kunlaridan tashqari sifat mezonlarini (qarz oluvchi reytingining pasayishi, qayta tuzish, kuzatuv ro'yxati) o'z ichiga olgan yagona SICR mezonlari tizimini Markaziy bank tavsiyasi sifatida ishlab chiqish.
2. Qisqa tarixiy ma'lumotlar sharoitida PDni baholashda tashqi reyting agentliklari ma'lumotlari va makroiqtisodiy omillarni hisobga oluvchi tuzatish koeffitsientlaridan foydalanish.
3. MHXS 9 bo'yicha va prudensial rezervlar o'rtasidagi farqni moliyaviy hisobotga izohlarda alohida oshkor qilish.
4. Garov qiymatini mustaqil baholash va LGDni hisoblashda garovni sotish muddati hamda xarajatlarini hisobga olish tartibini ichki hisob siyosatida belgilash.
5. Qayta tuzilgan kreditlar uchun 2-bosqichdan 1-bosqichga qaytarishdan oldin kamida 6–12 oylik kuzatuv davrini joriy etish.
6. ECL modellarini yiliga kamida bir marta mustaqil validatsiya qilish va natijalarini ichki audit hamda tashqi auditorlar bilan muhokama qilish.

Ushbu takliflar banklar rezervlarining ishonchliligi va taqqoslanuvchanligini oshiradi hamda moliyaviy hisobotning xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil 5-noyabr, O'RQ-580).
1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qarori.
1. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments. – London: IASB, 2014.
1. Basel Committee on Banking Supervision. Guidance on credit risk and accounting for expected credit losses. – Basel: BIS, 2015.
1. Novotny-Farkas Z. The interaction of the IFRS 9 expected loss approach with supervisory rules and implications for financial stability // Accounting in Europe. – 2016. – Vol. 13(2). – P. 197–227.